

A MAGYAR NYELVTANKÖNYVEK FELHASZNÁLÁSA AZ ISKOLAI OKTATÁSBAN
(Történeti áttekintés, 3. rész)*
1906–1946.
(Részlet)

DR. CHIKÁN ZOLTÁNNÉ

(Közlésre érkezett: 1977. január 31.)

A magyar nyelvtanirodalom alakulásában jelentős tényező volt az 1905-i tanterv megjelenése.¹ Ez a tanterv a nyelvtani magyarázatokra szánt időt felére csökkentette, ennek folytán az anyagot is alaposan meg kellett szorítania. Ezzel az volt a célja, hogy „a grammatizálás túlságait kiküszöbölje a népiskolából.” Kimondta, hogy a grammatika tanítása a népiskolában főleg a helyesírást szolgálja. A fődolog, hogy a gyermekek egyszerű gondolataikat könnyen, világosan és szabatosan ki tudják fejezni szóban és írásban egyaránt.

Az új tanterv életbe lépése után dicséretes gyorsasággal jelentek meg új tankönyvek és régi tankönyvek új átdolgozásai. Már 1906-ban napvilágot látott *Komáromi Lajos* példatára.² Ez a valóban nagyon gyakorlati munka módszertörténeti szempontból is jelentős. Előszó helyett módszertani utasításokat, „figyelmeztetéseket” ad. Figyelmeztet pl. többek között arra, hogy a tanulókkal csak a megoldást kell leírni, a feladatot nem; minden dolgozatnak legyen címe; minden írásbeli feladatot először szóban készíttessünk el; stb. stb. Sok transzformációs feladatot ad: írják át a tanulók a verses szöveget prózára, tegyék át más igeidőbe stb. stb. Nagyon életszerűek a feladatai: a mondatalkotást pl. így gyakoroltatja: „Mondj egyszerű vagy összetett mondatot a következő nagy férfiúkról: Vörösmarty Mihály, Arany János, Kossuth Lajos, Széchenyi István.” – Szituációs gyakorlatok tömegével gyakoroltatja a közéleti fogalmazványok szerkesztését és a levélírást. – Érvényesíti a tantárgyi koncentrációt. A határozók tanításánál pl. ilyen feladatot ad: „Készítsetek fogalmazványt Magyarország bányái cím alatt a következő gondolatmenettel: Hazánk csak mezei terményekben gazdag-e? Ásványaink közül mik a legnevezetesebbek, mik fordulnak elő nagyobb mennyiségben? Hazánk mely vidékei azok, amelyekben a bányászat a lakosok főfoglalkozása?” (21. o.). – Nagy gondot fordít a nyelvhelyesség ápolására. Az idegen szavak helyett magyar szavak használatát javasolja. – A jó magyarságért azzal is harcol, hogy sok szólást, közmondást közöl kötete több részében.

Az ilyen gyakorlati jellegű könyvek mellett nagy számban jelennek meg gyakorlato-
kat nem is közlő, elméleti munkák. Ilyen *Acsay István*, *Bartha György* és *Madarász Flóris*
közösen írt nyelvtana.³ Meglehetősen száraz leíró nyelvtan ez. Bevezetéképpen adják a

*Az I. rész megjelent az Egrei Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiben, Eger, 1972. X. kötet, 63–94. o. Külön is: Az Egrei Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Füzetei, Eger, 1972. 556. A II. rész megjelent az Egrei Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiben, 1974. XII. kötet. 43–72.

szerzők a hangtant, majd következik A mondat c. fejezet, ebbe beépítve A mondatrészek címen a szótan. A szófajtani – szóalaktani kérdéseket is itt tárgyalják. Pl. Az állítmány címszó alatt ilyen fejezeteket találunk: Az ige szerepe a mondatban. Az ige fajai stb.

A korabeli tankönyvírás igen jelentős egyénisége *Négyesy László*.⁴ Bár tankönyvei nem gyakorlati jellegűek, világos, logikus felépítésük alkalmassá tette őket arra, hogy a tanulók haszonnal forgathassák. A középiskolák I. osztálya számára írt könyvének bevezetőjében megállapítja, hogy az újabb nyelvtanok fő vonása induktív voltak. Ez óriási haladás a régi, mereven rendszeres és deduktív nyelvtanokhoz képest, azonban sok probléma forrása is. A tanuló olyan, mint aki háttal ül a menetiránynak: csak a megtett utat látja, a célt nem. Ezért ő nem induktív, hanem analitikus nyelvtant akar adni. Minden fejezetnek van „fejtegető része” (ez lényegében a nyelvi tény analízisének), s a fejtegetés végén találjuk a megtanulásra szánt tételeket. Gyakorlatokat nem is ad, csak néhány, grammatizálási feladat akad helyenként. – A II. osztály számára írt könyv előszavában a szerző kifejti, hogy az első osztály a nyelvtanban főként alaktani, a második főként jelentéstani osztály. Az I. részben ezért a beszéd elemeiről szól: A hang és az írás, a mondatok, a szavak. Az ige. A névszó és a többi szófaj. – A II. részben szerepel a szóképzés, a szóösszetétel, a szavak jelentése, a szólások, a határozók, a szórend, az összetett mondat, az írásjelek. Négyesy látta azt, hogy még a középfokú oktatásba sem szabad a meg nem szűrt új elveket, nézeteket azonnal bevinni. Erről igen szépen így vall: „A magam újító kedvét különben mérsékeltem, noha . . . lettek volna mondanivalóim. A határozók tanításában is ragaszkodom a hagyományhoz, s megtartom a Simonyi felosztását.”

A magas szintű elméleti munkák mellett megjelennek kisebb terjedelmű gyakorlókönyvek is, ilyen pl. *Györffy János* gyakorlókönyve.⁵ Ez az ekkor már 10 kiadást megért, mindössze 16 oldalas kis könyv szöveg, szabály, gyakorlat meglehetősen mechanikus felépítésében foglalja össze a tudnivalókat. Pl.: V. Gyakorlat. (A magánhangzók jelentése és felosztása.) A család (6 soros szöveg). Szabály: Minden szóban kell magánhangzónak lenni. A magánhangzó vagy rövid vagy hosszú. Feladványok: A következő szavakban a vonások helyére írjatok magánhangzókat úgy, hogy értelmes szót kapjatok: l-, b-r, v-r stb. – Írjátok ki az olvasmányból a hosszú magánhangzókat stb.

Az új tanterv megjelenése után számos *módszertani kézikönyv* jelent meg, részben régebbi módszertanok új átdolgozásai a tantervhez igazodva, részben új kiadványok is. Így 7. kiadásban jelent meg *Kolumbán Samu* módszertana⁶, amelynek előszavában a szerző kifejti egyetértését az új tanterv szellemével, megállapítván, hogy végre kezd diadalra jutni a nevelők körében az a felfogás, hogy a nyelvtan szabályai nagyon elvont ismeretek, az elemi népiskolai tanulók értelmi fejlettsége ezért nem képes a nyelvtan szabályainak felfogására. Csak helyeselhető tehát, hogy az új tanterv csökkentette a tanítás anyagát, és a szabálytanítást sem jelölte ki célként. – Azt azonban még a század elején sem mindegyik nyelvtanírónk és vezérkönyvírónk ismerte fel, hogy minden nyelvnek megvannak a maga sajátosságai, a külföldi nyelvtanítási mintákon tehát csak okulhatunk, de a nyelvtankönyvek felépítését, a módszereket egyszerűen lemásolni nem lehet. Kolumbán is kijelentette előszavában, hogy munkájában felhasználta a legjobb kézikönyveket és tankönyveket, magyarokat és németeket egyaránt.

A vezérkönyvek, példatárak magukéva teszik a tantervnek azt a célkitűzését, hogy egyik legfőbb feladat a helyesírás megtanítása. Ilyen értelemben készíti el három fővárosi tanító: *Tóth Kálmán*, *Hunyady Béla* és *Vargha László* a maga közös vezérkönyvét.⁷ Kifejtik, hogy a „gyakorlati nyelvtanítás helyes irányja más módszert nem ismer, mint a folytonosan íratva és fogalmaztatva való tanítást.”

Borsodi László és Róvó Lajos „módszeres könyve”⁸ feladatának tartja, hogy új gondolatokat is hozzon, mert „új könyvnek csak akkor van értelme, ha újat ad.” Lényeges törekvésük, hogy olyan terminológiát alkalmazzanak, amelyet a gyermek könnyen megért. Hangoztatják, hogy a hangtannal kell kezdeni a nyelvtan tanítását, és úgy kell rátérni a mondattanra: „Előbb kell megismertetni a tojást, és nem akkor, amikor csirkepecsenye képében van előttünk” (Bevezető.).

A vezérkönyvek közül kiemelkedik *Weszely Ödön* munkája.⁹ Sok értékes gondolatából különösen azokat érdemes felidézünk, amelyek a gyakorlati módszer alkalmazását hirdetik. Ez az első fontos elv, amelyet szem előtt kell tartani. Ezt az elvet sokszor hangsúlyozták – írja –, de sehol sem mutatták be, milyen. Akik próbálkoztak vele, nem szerencsésen tettek. Bizonyításul példát is idéz: „E próbálkozások közül pl. megemlítem a következőt. Azt mondták a gyermeknek: most te leszel az alany; s elmész az asztalig. Most mit csináltál? Odamentem az asztalhoz. Nos látod, ez egy mondat. Mikor tehát az asztalhoz mentél, mit csináltál? Mondatot. – Azt hitték, hogy így bevitték a szemléltetést a nyelvtan tanításába... ez tévedés. Mert nem az a mondat, amit a gyermek cselekszik, az az ő cselekvése; a mondat csak annak kifejezése.”

Ilyenforma fogásokkal próbálták a nyelvtant gyakorlativá tenni. De ez csak játék s a dolgok félremagyarázása. Gyakorlativá csak azáltal tesszük a nyelvtanítást, ha a nyelvi jelenségeket gyakorlati úton sajátíttatjuk el, azaz beszélve s írva, folytonosan szemléltetve, számos – mégpedig analóg – példában. Az analóg példák sokasága végtelenül fontos momentum a nyelvtan tanításánál.” (16. o.) – *Weszely* azt hangoztatja, hogy a mondatból kell kiindulni a nyelvi jelenség szemléltetésénél, mert csak a mondattani elemzés értelemfejlesztő. (21. o.) – Felhívja a figyelmet arra is, hogy a német módszertanok kritikátlan átvétele hiba forrása lehet: „... nem kell a feleletnek egész mondatnak lennie. Ez is egy régi tévedés, melyet a német pedagógiától vettünk át.” (23. o.) – Majd arra is példát mutat, milyen legyen a gyakorlati nyelvtanítás: „Szemléltessük az ellentéteket pl. ilyen mondatokon: Az idő hűvös. Az idő már nem meleg. – Megmutatjuk: a tagadás nem egyenlő az ellentéttel. Az ilyen átalakításokkal éreztetjük a forma és a tartalom közti különbséget anélkül, hogy ezt elméletileg fejtegetnők.” (31. o.) – A transzformálás módszere mellett javasolja azt is, hogy különféle csoportosítási műveletekkel tegyük élőbbé a nyelvi anyagot a tanulók számára, és ezáltal gyakorlativá a nyelvtanítást. (34. o.)

A vezérkönyvek tehát már sok szempontból világosan jelölik meg az utat, de a nyelvtankönyvek anyagában még mindig sok a bizonytalanság. *Endrei Akos* megjelentet egy helyesírási tankönyvet.¹⁰ Elve: a helyesírást tisztán nyelvtani, tehát elméleti úton oktatni annyi, mint szárazon úszni tanítani. A lényeg: semmi elmélet, százféle gyakorlat.

A helyesírás tanítása mellett a stílus tanítása is feladata az iskolai nyelvtanításnak. Ezzel kapcsolatban különösen *Kulcsár Gyula* ad jól hasznosítható gondolatokat kortársainak.¹¹ Így fogalmazza meg a stílus tanításának gyakorlati követelményét: „Ne esztétikai, hanem esztétikus dolgozatok íratása legyen a célunk.” (547. o.) – Felhívja a figyelmet arra, hogy „a nyelv kezelését”, a stílust nem lehet addig tanítani, míg magát a nyelvet nem ismerik a tanulók. A grammatikát ellentmondás lelketlennek mondani, hiszen a nyelv a lélek megnyilatkozása. Hivatkozik a francia példára: ott is a nyelvtani tudásra alapítják az írásmesterség kezdetét. De meg kell mutatnunk: „mire valók, mire használhatók fel a nyelvtani szabályok és alakok.” (550. o.) – Néhány évvel később hasonlóképpen nyilatkozik *Úrhegyi Alajos* is¹²: „A nyelvtan sok tanító szemében az úgynevezett „száraz” tárgyak közé tartozik. S csakugyan, aki a nyelvtan anyagát teljesen formai alapon dolgozza fel, annak kezében unalmas, száraz tárggyá degradálódik. Aki azonban teljesen tisztában van a nyelvtanítás céljával s azt a tanítás művészetével

kifejezésre is tudja juttatni, annak iskolájában a nyelvtanítás az „unalmas” tárgyak köréből magasan kiemelkedik.” (206. o.) A nyelvtanítás célja: a nyelvnek öntudatos használata. Éppen ezért mindig a beszédet kell vizsgálnunk. „A gyermek vegye észre, hogy az a módhatározó nem azért van a mondatban, hogy ő a „hogyan miképpen, mi módon” kérdéseket megismerje s egy tartalom nélküli formával több legyen tudatában, hanem azért van a mondatban, mert anélkül a beszédünk hiányos volna, mert a cselekvés körülménye ismeretlen maradna a hallgató előtt. Így pedig gondolatot világosan nem fejezhetünk ki.” (207. o.)

A kontrasztív és a funkcionális szemléletű tanítási módszerek mellett hangot kap a játékos módszer követelése is: *Ligárt Mihály*¹³ arra figyelmeztet, hogy ami a felnőttek az élet, az a gyermeknek a játék. „Játékában utánozza a való életet, munkája pedig maga az élet.” (4. o.) A gyermekeket nem szabad a maguk világából kiszakítanunk, mert akkor nem lesznek cselekvő részeseivé a tanításnak. A játék felhasználása az oktatás céljaira nem megy a komoly munka rovására. – A nyelvtani alapot meg kell a gyermeknek adni. A gyermeknek ismernie kell a nyelv törvényeit nyelvtani alapon, de nem kell betanítani a szabályokat. – Ehhez az elvéhez hű is marad: katekizáló formában halad végig a nyelvi anyagon: a szabályszerűséget észrevéteti, de a szabályt nem fogalmaztatja meg.

A középiskolák felső osztályaiban már alig, illetve egyáltalán nem szerepel nyelvtani ismeret tanítása. *Szinnyei József*nek a középiskolák 7. osztálya számára már 6. kiadásban megjelenő tankönyve¹⁴ nyelvtörténeti ismereteket ad. Ezt fejezetcímei is mutatják. (A nyelv élete. Az irodalmi nyelv és a köznyelv. A nyelvújítás. A nyelvjárások. A régi nyelv. Idegen elemek. Nyelvünk rokonai). *Szinnyei* munkásságának, eredményeinek említése külön fejezetet érdemel. Magasztalói és elmarasztalói egyaránt felleptek, de sikerét, népszerűségét bizonyítja, hogy könyve további kiadásaira is szükség volt.¹⁵

Más tankönyvek is mutathatnak föl hasonló sikereket: 1912-ben 8. kiadásban jelent meg *Deme Károly* magyar nyelvtana.¹⁶ A szerző a szófajtant, a szóalaktant és a mondattant tárgyalja, a mai tankönyvek felépítéséhez hasonlóan: szemléltető szöveg alapján megállapítja a szabályt, és gyakorlatokat is közöl.

A sok előre mutató elv, elméleti megállapítás igen nehezen megy át a gyakorlatba. Ezt a tényt jól illusztrálják *Gálik Károly* szavai, aki a magyar nyelvtani oktatás válságát éppen ebben látja: „. . . egyes könyvek csak külsejükben látszanak újabbnak, a régi szellem, régi rendszer honol még azokban. Kedves emlékü, megúnt, ismerős egy-egy részlet, melyet gyermekkorunkból ismerünk, s talán apáink is sírtak, okultak egyes olvasmányok morálján. Egy-két sajtóhiba bájos, bosszantó régi ismerős.”¹⁷ – *Gálik* hírt ad munkájában arról is, hogy a Kalocsavidéki Tanítóegyesület országos pályázatot hirdetett meg a Népnevelőben (1910. december 18.) többek között annak megvizsgálására, hogy melyek azok az anyagrészek, amelyek nem szolgálják közvetlenül a helyesírást, és ki lehet-e hagyni ezeket a tantervből anélkül, hogy a nyelvoktatás kitűzött célja megrendüljön.

Az 1906-i tantervből a *Tanácsköztársaság*ig eltelt néhány évben inkább jelentős vezérkönyvek, mint jelentős tankönyvek láttak napvilágot. Ezek haladó eszméit is magáévá téve hozta létre a Tanácsköztársaság a maga tantervi tervezetét, mely lényeges pontként rögzíti a nyelvi művelődés jelentőségét. A reformbizottság tanterve *Simonyi Zsigmond* mondattani alapú felfogásához igazodott.¹⁸

A Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalmi rendszer természetesen nem valósította meg a tervezett reformokat, hanem az 1905-ben kijelölt úton akart továbblépni, illetve megállt azon. Az 1925-i népiskolai tanterv nem kíván mást, csak a természetes kifejezési ösztön fejlesztését. Az 1926-ban a gimnáziumok számára kiadott új

tanterv sem szaktárgyi szempontból ad újat: művelődési anyagában az 1899-i tantervre épül, új elem benne mindössze a vallásos alapon jelentkező erkölcsös és hazafias eszmék térhódítása.¹⁹

Az új tanterv megjelenése után a régebbi tankönyv- és vezérkönyvírók közül többen is átdolgozzák régebbi munkájukat. *Weszely Ödön* már 1926-ban kiadja a népiskolák V. és VI. osztálya számára példatárát és gyakorlókönyvét²⁰. Ebben a tipográfiaiailag is kitűnő megoldású könyvben elsősorban analitikus feladatokat találunk (pl. keresd meg az állítmányt, az alanyt a mondatban), de van benne transzformációs feladat is (cseréljük ki az állítmányokat a mondatban). — *Weszely* is felveszi a harcot a németesség ellen. — Szól a hibás képzésű és összetételű szavak ellen: okmány, építész, cukrászda, óvoda, jármű, menhely, munkaképes, véderő, indok stb. — Ezeknek a szavaknak a felsorakoztatása kommentár nélkül is tanúsíthatja, hogy a nyelv fejlődése mennyire függvénye a társadalomnak. *Weszely* könyve a maga korában igazán jól használható, széles látókörrrel összeállított, hasznos és célszerű munka volt.

A 20-as évek során több azonos felépítésű könyv jelenik meg: *Pintér-Sebestyén*,²¹ *Úrhegyi Alajos*²² és *Gergely-Jósvay-Szkalka* könyve²³ például az egyes fejezetek feldolgozását a következő lépésekben végzi: szemléltető szöveg, beszélgetés (kérdések a tartalmi feldolgozáshoz), összefoglalás (lényegében szabályelvonás), alkalmazás, tollbamondás, fogalmazás, helyesírás. — A gyakorlatok és a feladatok meglehetősen öncélúnak tűnnek: az alkalmazás is csak a megismert nyelvi tény analitikus felismerését célozza, pl. Keressünk mellékneveket a következő mondatokban, és állapítsuk meg, melyik képzett és melyik összetett (*Gergely-Jósvay-Szkalka*, 62. o.). Keressük meg a számnévi jelzőket a következő idézetekben . . (u. o. 65. o.). Előnyük viszont ezeknek a köteteknek, hogy jól szolgálják a szemléltetést: sok képet, ábrát tartalmaznak.

Ezeknél a munkáknál sokkal jelentősebb *Nagy J. Béla* nyelvtana mind tartalmi, mind módszeres szempontból.²⁴ Ma is sok tekintetben modern, igen gazdag, igényes anyagot dolgoz fel, végeredményben az egész leíró nyelvtanról ír. Közli a latin terminus technicusokat is, amit az indokol, hogy ez nagy segítséget jelenthet a latin grammatika tanulásában. — *Nagy* gondal foglalkozik a helyes kiejtéssel, szól arról, hogy a tájnyelvi formák sokszínűsége mellett szükség van a helyesírás egységességére. A helyes hangképzést ábrákkal mutatja be, ugyanígy a hangsúlyt, hanglejtést. — Feladatai életszerűek. — A mondatelemzési példák is magasszintűek. — Hogy könnyítse a tanulók dolgát, fejtőré kérdéseket is közöl, melyeknek megfejtése a tankönyv végén megtalálható.

Az új tanterv nyomán ismét kézikönyvek, segédkönyvek láttak napvilágot. Legtöbbje még ebben az időben is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a gyermek még igen szemléletesen gondolkodik, ezért a nyelvtan megtanulhatatlanul nehéz a számára. A Néptanítók Lapja is ezt a szemléletet képviselte²⁵. De volt már ebben a korban is olyan szerző, aki világosan felismerte és meg is határozta a nyelvtanulás célját. *Karácsony Sándor* pl. így ír: „A nyelvtan, matematika, kémia, fizika, lélektan és logika azokat a törvényszerűségeket mutatják meg, amelyek keretében a körülöttünk elterülő világ és benne az ember élete lefolyik.”²⁶ Figyelmeztet a mechanizmus veszélyére: a mechanikus szemléletű oktatás lehetetlenné teszi a nyelvtan megértését.

Kehrer Károly és *Krehyay Béla* is a nyelvi magyarázatok jelentőségét hangoztatja.²⁷ Az 1925-i tantervből szólva a szerzők megállapítják: „Egy új szó is jutott be a tanítási tervbe: nyelvi magyarázatok. Bizonyára erre a mintára: vízimalom, emberi cselekedet stb. Világos, hogy a nyelvnek a magyarázatáról van itt szó. Nyomban nyer súlyban ez a kitérés, ha tudjuk, hogy pedagógusaink jelentékeny része ugyanezen tárgy alatt a nyelv, a beszéd érzékeltetését érti.” — Pedig a pusztá érzékeltetés nem elég: magyarázni is kell a nyelvet. — „Ha örökre számúzzuk a népiskolákból az alanyt, az

állítmányt stb., akkor hasonlók leszünk ahhoz a tanítóhoz, aki sohase mondja ki a gyermek nevét, csak azt hajtogatja, hogy no most te, most az a másik, a harmadik stb. jöjjön a táblához.” (12. o.) A szabályok megtanulása azonban nem cél – hangoztatja. Éppen ezért javasolja a játékos formák használatát. Erre ilyen példát ad: az egyik vezérkönyv (nem nevezi meg) a -t, -tt tanításánál abból indul ki: mi az ige? mi a főnév? A főnév tárgyi szerepben t-t kap, az ige múlt idejében -tt-t. Ez helytelen alap. Az új, a helyes: „Gyermekek, játsszunk tűz-víz játékot! Beszélj el, Jancsi, hogy játszottunk! – Az elbeszélésben lesz tárgy is, múlt idejű ige is. Ezeket különválasztjuk, gyakoroltatjuk, szabálymegállapítás nélkül.” (283. o.)

Ez a továbbképzési könyv tehát felvet néhány haladó hasznos gondolatot, hibája azonban, hogy mint a korabeli tankönyvek is általában, igen erőteljesen nacionalista-soviniszta szemléletű.

Hasonlóképpen továbblépést jelent módszeresség szempontjából *Barcsai József* néhány megállapítása a beszéd- és értelemgyakorlatok tanításáról szólva²⁸: Az új tanterv nyomán feladatként jelöli meg, hogy a tanítók ne pusztá ismereteket nyújtsanak, hanem készséget is fejlesszenek. – Haladó gondolata, hogy igen fontos feladattá teszi a nevelést. Hirdeti az „életszerűséget”: a népiskolába a való életet kell bevinni. Ennek érdekében az új tanterv „megcsappantotta a nyelvtan anyagát.”

Ugyancsak 1930-ban lát napvilágot *Dezső Lipótnak* a helyesírás-tanítás módszerével foglalkozó könyve.²⁹ Megállapítja, hogy az új tanterv megjelenése után a nyelvi magyarázatok tanításának módja okozza a legtöbb bizonytalanságot. De igen helyesen rögzíti: „Ha valamit nem jól tanítottak a múltban, akkor a jövő törekvése nem az, hogy azt a tantárgyat egyszerűen ne tanítsuk, hanem az, hogy keressük meg annak a módját, miként lehet az addig helytelenül tanított tárgyat helyesen, a modern követelményeknek megfelelően tanítani. A száraz szabályokat ezért kell pl. mese keretében tanítani.” – A meglátás jó, meséi azonban meglehetősen naivak.

A gyakorlati példák, a gyakorlás jelentőségét hangoztatják a többi vezérkönyvek is: *Teslery-Süle-Vargha* munkája emellett már arra is felhívja a figyelmet, hogy a költők, írók nyelvének szépségét is érzékeltetnünk kell.³⁰ – *Baráth Gyula-Könczöl Imre-Molnár János* is egészen gyakorlati módszert mutat be: a tanár egyszerűen közöl néhány alapvető tudnivalót, majd ezeket a tanulók másolás és gyakorlás útján magukévá teszik³¹.

A vezérkönyvek közül külön is érdemes foglalkoznunk *Múth János* 1933-ban kiadott kötetével³². – *Múth* a nyelvtanítás eredménytelenségének egyik okát abban látja, hogy míg más tárgyak tanítói külföldi példákból is tanulhattak, addig a magyar nyelv tanítója természetesen nem támaszkodhatott a külföldi módszeres szakirodalomra. Az új tantervvel vesztett ugyan anyagában a nyelvtanítás, de nyert az ifjúság a gyakorlatisággal, mely kétségtelenül közelebb juttatja őt az általános műveltség elnyeréséhez, mint az elvont nyelvtani megállapítások. A nyelvtan tanítása nem cél, hanem eszköz. Megállapítja, hogy a nyelvtan tanítása nem száraz, csak nehéz, ezért kevesen tudják jól tanítani. Sokan nem engedik a tanulót szóhoz jutni, maguk sorakoztatnak föl „szép” példákat, ami „némává teszi a gyermeket, mert megijed attól, és nem beszélni tanul meg, hanem hallgatni.” – Ne kössük magunkat sablonhoz, ne különítsük el az olvasmányt a nyelvtantól. – A szemléltetés lehetőségei közül különösen kiemeli a táblázatot.

Bírálja *Múth* a korabeli tankönyvek stílusát. Sok hasznos, ma is megszívlelhető módszertani tanácsot is ad. Sajnálatos azonban, hogy mindezt erősen nacionalista-soviniszta beállítottsággal teszi: a nyelvtant azért kell tanulni, mert a nyelv ismerete a nyelv katonájává avatja a tanulót, és így lesz erőssége a nemzetnek is.

Kókai Béla vezérkönyvében³³ lelkesen üdvözli a tanterv által sugallt új szellemet. Ezeket írja: „Az új népiskolai tanterv teljesen átalakította az eddigi oktatás célját, megváltoztatta a módszert, és új, modern alapokra helyezte a tanítást. A cselekvés középpontja a tanító helyett a tanuló lett, az előbbi csupán irányító, támogató eszközévé vált az utóbbinak. A tanító felkelti az érdeklődést, ráirányítja a figyelmet a tárgyra s akkor a tanulók keresnek, kutatnak, okot, okozatot, figyelnek s így állandó és maradandó ismereteket gyűjtenek. Megszűnt az otthoni gépies, fárasztó munka, szabályoknak és törvényszerűségeknek betanulása. Felváltotta a játékos, megfigyeltető, mesékkel, kirándulásokkal, tapasztalatok gyűjtésével állandósított ismeretek szerzése. Hangulatot, vidámságot kell erre az órára is iskolánkba bevinni, hogy a tanulók az állandó foglalkoztatással szinte versenyezzenek a megfigyelésben és a gyakorlati alkalmazás elsajátításában.

Feledve legyen mindörökre a régi, száraz, fárasztó nyelvtanóra”

Néhány kézikönyv egy-két jelentős gondolatának áttekintése után vegyük szemügyre a tankönyveket is: megvalósulnak, érvényesülnek-e bennük a kézikönyvekben ajánlott elvek, módszerek:

Nagy József nyelvtana³⁴ 1933-ban a korra jellemző szemlélettel rögzíti a nyelvtanulás célját. Miért szükséges magyar nyelvtant tanulnunk? Mert illő, hogy a művelt magyar ember ne csak hazája földrajzi viszonyait és nemzete történelmi múltját, hanem anyanyelvének sajátosságait, szerkezetét is minél jobban ismerje. Hiszen nyelvünk törvényei fajunk lelkivilágát, nemzetünk gondolkodásmódját is megismertetik velünk, táplálják a faji összetartozás érzését. — Ez a kötet tartalmában elég jól összefogja a nyelv legfontosabb elemeit, de nyelvhelyességi megállapításai több helyen hibásak, vagy legalábbis vitathatók. A kézikönyvek felhívták ugyan a figyelmet az árnyalt kifejezésmód megfigyeltetésére, használatára, *Nagy József* nyelvtankönyvében mégis ilyen megállapításokat is találhatunk: „Addig szaladt, míg a sarokig nem ért: helytelen, terjengős megfogalmazás. Helyesen: A sarokig szaladt.”

A nacionalista-soviniszta nézetek hangoztatása mellett a katolikus iskolák számára kiadott nyelvtankönyvek természetesen a klerikális álláspontot is képviselték. Jellemző példa erre *Gergely Ferenc–Jósvay Gábor–Szalka Lajos* 1936-ban már 7. kiadásban megjelenő nyelvtankönyve³⁵. Minden anyagrészt szemléltető szöveg vezet be sokszor a szemléltető szöveget magát is kép illusztrálja. A szövegek tartalma szolgálja a kor ideológiáját.

A tankönyvek mellett továbbra is számos módszerbeli jó tanáccsal látják el a pedagógiai írók az anyanyelvtant tanító tanárokat. *Tóth Mihály* az élőbeszéd tényeinek megfigyeltetésére hívja fel a figyelmet³⁶ *Tóth Pál László* a mondatok grafikai ábrázolásának célszerűségére mutat rá³⁷ (bár javasolt ábrái meglehetősen nehézkesek, bonyolultak, a gyermektől távol állók). A mondatalkotásról is szól a grafikai ábrázolás mellett, néhány túlzó, téves gondolatot is rögzítve. Pl. azt javasolja: ne így adjunk feladatot a tanulónak, mondj egy mondatot, mert erre ezt a választ fogjuk kapni: Pad. Ablak. — A helyes: figyeltessük meg a szófajokat hosszú gyakorlással, majd tisztázzuk, melyik mire való a mondatban. Így következhet az induktív mondatépítés: állítmánynak csak igét fogadhatunk el (6. o.). — Nem sokkal többet vár a gyermektől *Vincze László* sem, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy óvakodjunk a nyakatekert példamondatoktól. A nagy kutya ugat. A tábla fekete. Ilyenek az alkalmas mondatok.³⁸ Akadnak azonban a kor módszertan-írói között olyanok is, akik a hivatalos álláspont mellett megkockáztatnak egy-egy bátor megállapítást. Így pl. *Szántó Lőrinc* könyvéhez írt bevezetőjében *Sándor István* a nyelvtanítás eredménytelenségének egyik okát abban látja, hogy az anyanyelvtan tanítása mint a nemzetnevelés eszköze a legutóbbi évtizedekig egy lelkes, de tartalmában nem rendkívüli mélységekben dicsekvő szólamkincs terhét hordozta.³⁹ — Szántó a

következőkben rögzíti a nyelvtanítás legfontosabb feladatait: Nem szabad a latin mintájára tanítanunk. Nyelvtanításunkat meg kell tisztítani a logikai szörszálhasogatás lelket untató szellemétől. Nyelvtisztaságra kell törekednünk. Fel kell használnunk a nyelvtörténeti tényeket és a nyelvjárási sajátosságokat is. (251–255. o.).

Az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny az 1930-as évek végén több írást közöl a nyelvtanítás problémáiról. Van, aki egyedül a helyesírás-tanításban látja a nyelvtanítás feladatát.⁴⁰ Mások ezt csak másodlagos célnak tekintik, és a logikus gondolkodásra nevelést tartják elsődlegesnek⁴¹. – De egy könyvismertetés ürügyén időszerű követelményként említi egyik szerző a nyelv művelést is: „... miképpen nevelhető a tanuló arra, hogy nyelvünk káros hajtásait tudatosan nyesegeesse.”⁴² Olyan is akad, aki – ma is megszívlelhető intelemként – az élőszó háttérbe szorítását fájlatja: „A beszéd sorsa a munkáltatva tanító iskolában mind mostohább és mostohább lesz, mert ezek az új jelbeszéd, amelyek ábrákban, homokasztal-látványosságokban stb. kezdenek óráinkba bevonulni, pótolni kívánják az anyanyelv tősgyökeres, találó szavait, színes és plasztikus jellegű tulajdonságjelzőit, ércnél is acélosabb szókötéseit. A módszer kedvéért főleg a nem anyanyelvi szakos tanárok kezdenek mind kevesebb szívet és művészetet fordítani az anyanyelvre.” Ez a sok ábragyűjtemény, a berendezett laboratórium, az állandósult filmelőadás lassan el fogja hallgattatni az élőbeszédet az iskolában.⁴³ – A korabeli íráskor tanúsága szerint még mindig probléma, hogy többen a latinból indulnak ki a nyelvtanításban, és nincsenek tekintettel nyelvünk sajátos természetére.⁴⁴ Nagy fogyatékosága az is nyelvtanainknak, hogy nem keresik a kapcsolatot az élő nyelvvel, attól elszigetelten haladnak.⁴⁵

A sok hasznos és célszerű meglátás, amely a vezérkönyvekben hangot kapott, igen kevésbé érvényesült az iskolai oktatásban. Különösen a középiskolában ment ritkaságszámba egy-egy nyelvtanóra. Itt a nyelvtanítás teljesen háttérbe került. Jól példázza ezt *Biczó Ferenc* könyve⁴⁶. Biczó a magyar nyelv és irodalom korszerű tanítása címén adja ki kötetét, de a nyelvtani fogalmakat kizárólag stilisztikai eszközként vizsgálja: beszél az ígék, a mondatok stiláris szerepéről. Magának a nyelvtannak a tanításáról egy szót sem szól.

A népiskolákban valamivel jobb a helyzet. Az 1932-ben kiadott népiskolai tanterv szerint a magyar nyelv tanításának célja: „A gyermeket képessé tenni arra, hogy a magyar nyelv kifejező erejét, szerkezetének lényegét s a főbb törvényszerűségeket észrevegye és alkalmazni tudja.” *Farkas János* tanító ennek jegyében írja meg Könnyű tantárgy a nyelvtan c. kötetét⁴⁷, amelyben a nyelvtanítás és a gondolkodásfejlesztés összefüggésére mutat rá: „a beszéd nem más, mint gondolatszállítás.”

Az 1938-ban kiadott gimnáziumi tanterv így jelöli meg az anyanyelv tanításának célját: „Nemzeti nyelvünk és a magyarul olvasható irodalmi művek segítségével a tanulók erkölcsi magatartás, irodalmi műveltség és nyelvi kifejezőképesség szempontjából értékes magyar emberekké való nevelése.”

A tantervnek ez a célkitűzése csapódik le *Réhely Oszkár*nak a magyar nyelv tanításához készített gyakorlati útmutatójában,⁴⁸ amikor ezeket írja: A magyar nyelv tanításának célja, hogy a tanuló ezáltal beilleszkedjék a nemzeti közösségbe, „a nemzeti szellem leghatalmasabb megnyilvánulásának, a magyar nyelvnek mérheterlen folyamába.” (13. o.). Hangsúlyozza, hogy az élő nyelvet, a beszédet és az írott szöveget tanulmányozzuk, a természetes nyelvhasználatra támaszkodunk. *Mindig a teljes magyar nyelvet tanítsuk, nem lehet külön irodalomtörténetre és nyelvtanra osztani a magyartanítást.* – Ezek a célszerű meglátások kevésbé célszerű módszerekkel kerülnek a gyermekek elé. Felhívja pl. a figyelmet arra, hogy elemzés közben használjunk különböző színeket: az állítmányt piros, az alanyt kék, a tárgyat sárga, a határozót zöld, a jelzőt

barna szín jelölje. Az összetett mondatokat is színes vonalakkal keretezzük be: a főmondat piros, a mellékmondat a jellegének megfelelő szín. Színes vonalakkal jelöljük az összefüggést is (11. o.).

A módszertani bizonytalanságot igen szemléletesen példázzák *Juhász Jenő* óratervei⁴⁹. A szerző így vall: „Egyes óraterveimben látszólag a nyelvtant a nyelvtanért tanítom: nem hivatkozom olvasmányokra. *A valóságban én sem kezdem így a tanítást* ahogy ezekben az óratervekben teszem. Én is olvasmányból, a tanulók házi feladatainak szövegéből indulok ki.” – A nyelvhasználat gyakorlati vonatkozásainak tanítását, megfigyeltetését különösen fontosnak tartja a polgári iskolában: „Polgári iskolai tanulónak, akiből úgymint iparos vagy kereskedő lesz, nem a magyar nyelv rendszerét kell tudnia, hanem a fogalmazást, a magyaros beszédet, a helyesírást és magyar anyanyelvének szeretetét” (27. o.)

Ugyancsak az élőbeszéd jelentőségét hangoztatja *Fekete János* a tanítóképzők számára írt módszertanában⁵⁰.

A színvonalasabb iskolai nyelvtankönyvek nagy jelentőséget tulajdonítanak a helyes kiejtés ápolásának is. Az *Alszegehy–Sik–Techert-féle* 1938-ban kiadott, igen sok iskolában használt nyelvtankönyv⁵¹ az előző évek tankönyveihez hasonlóan bevezetőképpen a beszéd egységeiről szól: a mondatról, a szóról, a szótagról és a hangról. Ezután helyesírás, helyes kiejtés címen közli: golya, golyó, király: Az ország nagy részében *j*, a Dunántúl egyes részein *l*, Váctól északra szabályos *ly* hangzik ezekben a szavakban. Ezért probléma sokszor a helyesírásuk. De szól a nyílt *e* és a zárt *e* ejtési különbségéről is. A hangsúly, hanglejtés kérdését kottás ábrákkal tisztázza.

Az ábécé-rendről szólva ilyen gyakorlati feladatot ad: „Keressük ki osztálytársaink nevéből azokat, amelyekben régies betű van!” – Sok helyen szól nyelvhelyességi kérdésekről, így pl. az alany–állítmány egyezésénél, az ikes ragozásnál.

Az anyag összefüggéseinek megértését összefoglaló táblázatokkal segíti (pl. az igeragozásról, a szófajok rendszeréről, a mondatrészek összefüggéseiről. – Az *Alszegehy–Sik–Techert-féle* könyv sok szempontból, különösen tárgyalásmódját tekintve – ma is mintaszerű.

A 40-es években a nyelvlogikai irányzatok mellett erőre kap a nyelvlélektan, és ennek iskolai érvényesítése mellett és ellen érvelők fejtik ki álláspontjukat.^{52, 53, 54}

Minden társadalmi változás, fejlődés tükröződik a nyelv életében is és az iskola életében is. Természetes tehát, hogy a felszabadulás mélyreható társadalomalakító hatása érezte előnyös hatását az iskolákban is: a magyar nyelvtan tanítása rövidesen jelentőségének megfelelő teret kapott, és megjelentek az új, korszerű tankönyvek is.⁵⁵

JEGYZETEK

- [1] Vö.: Chikán Zoltánné: A magyar nyelvtanítás célkitűzéseinek változása a tantervek tükrében. Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei VIII. Eger, 1970. 147–179. Külön is: Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Füzetei, Eger, 1970. 505.
- [2] Komáromi Lajos: Magyar nyelvi példatár. Helyesírási és fogalmazási gyakorlatok a nyelvi magyarázatokhoz. Az elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára. Az új tantervhez alkalmazta Szabó Dezső. Bp. 1906.
- [3] Acsay István–Bartha György–Madarász Flóris: Magyar nyelvtan mondattani alapon a polgári leányiskolák első osztálya számára. Bp. 1908.
- [4] Négyesy László: Magyar nyelvtan. Első rész. Középiskolák I. osztálya számára. Bp. 1911. 3., javított kiadás. – Magyar nyelvtan. Második rész. Középiskolák II. osztálya számára. Bp. 1910. 2., javított kiadás.
- [5] Gyórfy János: Magyar nyelvtani gyakorló-könyv a népiskolák II. osztálya számára. I. füzet. Esztergom, 1913. 10. kiadás.

- [6] Kolumbán Samu: Népiskolai neveléstan és módszertan. Tanító- és tanítóképző intézetek számára. Gyertyánffy István és dr. Kiss Áron A népiskolai módszertan c. művének felhasználásával. 7. kiadás. Bp. 1906.
- [7] Hunyady Béla, Tóth Kálmán és Varga László: Nyelvoktatási vezérkönyv és példatár a helyesírás és fogalmazás elsajátítására. Az új tanterv és utasítások szigorú figyelembevételével. Bp. 1906.
- [8] Borsodi László–Róvó Lajos: Magyar nyelvtanítás. Módszeres könyv tanítók részére. Eger, 1907.
- [9] Weszely Ödön: A magyar nyelvi oktatás módszeréről. Bp. 1908. – Weszely Ödön: A magyar nyelvi oktatás vezérkönyve az elemi népiskolák tanításanyagához. Bp. 1917.
- [10] Endrei Ákos: Vezérfonal a helyesírásnak gyakorlati úton való elsajátítására. Bp. – Ismertette: Sz. L. által, Magyar Középiszkola, 1908:1
- [11] Kulcsár Gyula: A stílus tanítása az alsó osztályokban. Magyar Középiszkola. 1908: 547–553.
- [12] Úrhegyi Alajos: Vezérkönyv a magyar nyelv tanításához. Bp. 1914.
- [13] Ligárt Mihály: Vezérkönyv a magyar nyelvtan tanításához. 2. kiadás. Bp. 1909.
- [14] Szinnyei József: A magyar nyelv rendszere. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. Bp. 1887, Nyolcadik, javított kiadás. Budapest, 1911.) – 13. kiadás: Bp. 1926. (Szinnyei munkáinak jegyzékét összeállította Gulyás Pál: M. Ny. XXIII. XIV–XXV.).
- [15] Vö.: Chikán Zoltánné: A magyar nyelvtankönyvek felhasználása az iskolai oktatásban. II. rész. 57–60. o.
- [16] Deme Károly: Magyar nyelvtan mondattani alapon a polgári iskolák I. és II. osztálya számára. 8. kiadás. Bp. 1912.
- [17] Gálík Károly: A magyar nyelvtani oktatás válsága. Kalocsa, 1913.
- [18] Vö.: Rácz Endre: Az anyanyelvi ismeretek oktatásának tervezetei a Magyar Tanácsköztársaság idejéből. Király Péter szerk.: A nyelvtudomány a haladásért. Bp. 1969. 66–87.
- [19] Vö.: Chikán Zoltánné: A magyar nyelvtanítás célkitűzéseinek váltakozása . . . 162–163.
- [20] Weszely Ödön: Magyar nyelvi példatár és gyakorlókönyv az elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára. Az 1925. évi új tantervhez alkalmazott 2. kiadás. Bp. 1926.
- [21] Pintér Ignác–Sebestyén Manó: Magyar Nyelvkönyv az elemi iskolák IV. o. számára. 3. javított kiadás. Az Országos Izraelita Tanító-egyesület Kiadványai. XXXIII. Bp. 1922.
- [22] Úrhegyi Alajos: A magyar nyelv könyve. Eredmény- és példatár az osztott és részben osztott elemi népiskola negyedik osztálya számára. Bp. 1926.
- [23] Gergely Ferenc–Jósvay Gábor–Szkalka Lajos: Magyar nyelvkönyv a katolikus elemi népiskolák IV. osztálya számára. Bp. 1927.
- [24] Nagy J. Béla: Magyar nyelvtan a középiskolák I. osztálya számára. Bp. 1927.
- [25] Vö.: Quint József: Helyesírás és nyelvi magyarázatok. Néptanítók Lapja, 1927. XV–XVI. 25.
- [26] Karácsony Sándor: A tanulás mesterfogásai. Bp. 1929. (A református dlák, 1.) 142. o.
- [27] Kehrer Károly és Krehnyay Béla: Pedagógiai szemináriumok. A magyar nyelv tárgyköre. Bp. 1930.
- [28] Barcsai József: Népiskolai Módszertani Közlemények I. A beszéd- és értelemgyakorlatok tanítása. Baja, 1930.
- [29] Dezső Lipót: A helyesírás és nyelvi magyarázatok új tanítási módszere mesékkel. Szentgotthárd, 1930.
- [30] Dr. Tesléry Károly–Süle Dénes–Vargha Ferenc: Az új tantervi Helyesírási és nyelvi magyarázatok összes anyaga tanításokban. Nyíregyháza, 1931.
- [31] Baráth Gyula–Könczöl Imre–Molnár János: Nyelvi magyarázat és helyesírás (példák az elemi iskola I. és II. osztály anyagának begyakorlására) Bp. 1932.
- [32] Múth János: A magyar nyelvtan módszeres megvilágításban. – A Gyakorló Polgári Iskola Könyvtára, VII. – Radnóti Dezsőné és Múth János: Életre nevelő anyanyelvi tanítás. Szeged, 1933.
- [33] Kókai Béla: Vezérkönyv a helyesírás és nyelvi magyarázatokhoz az elemi iskola I–III. osztályában. Mezőtúr, 1935.
- [34] Nagy József: Teljes magyar nyelvtan kérdés-felelet formában. Debrecen, 1933.
- [35] Gergely Ferenc–Jósvay Gábor–Szkalka Lajos: Magyar nyelvkönyv az osztott és részben osztott katolikus elemi népiskolák V–VI. osztálya számára, 7. kiadás. Budapest, 1936.
- [36] Tóth Mihály: „Jó munkát!” Útmutató a tanításra való előkészülés munkálataihoz. Sárospatak, 1936. (A Gyakorlati Pedagógiai Könyvtár Füzetei).
- [37] Tóth Pál László: A mondatok grafikai ábrázolása. Budapest–Dombóvár, 1936. Vajthó László szerk.: A tanítás problémái. 15. sz.
- [38] Vincze László: Keveset, de jól a magyar nyelvtanból. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, XLIII. 1938. 56–59.

- [39] Szántó Lőrincz: A magyar nyelv és irodalom tanítása. A Gyakorló Polgári Iskola Könyvtára, XVII. Szeged, 1937.
- [40] vö. 38.
- [41] Molnár János: A magyar nyelvtan tanítása. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, XLIII. 1938–39. 390–392.
- [42] Réhely Oszkár ism.: dr. Juhász Jenő: Magyar nyelvtani óratervek a polgári iskolák számára. I. rész. I. o. Bp. 1939.
- [43] Dr. Barta Borbála: Hozzászólás az anyanyelv- és stílustanításunk kérdéséhez. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, XLII. 1937. 4.
- [44] Kollányi Ödön: A magyar nyelvtan és annak cselekedtető tanítása a polgári iskolában. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, XLIII. 1938–39. 175–184.
- [45] U. o.
- [46] Biczó Ferenc: A magyar nyelv és irodalom korszerű tanítása. Kaposvár, 1939.
- [47] Farkas János: Könnyű tantárgy a nyelvtan. Bp. 1939.
- [48] Réhely Oszkár: Gyakorlati útmutató a magyar nyelv tanításához. Bp. 1941. (Az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület kiadása).
- [49] Dr. Juhász Jenő: Magyar nyelvtani óratervek a polgári iskolák számára. I. rész. I. osztály. Budapest, 1939.
- [50] Fekete János: Népiskolai módszertan. Vezérfonal működő tanítók számára, segédkönyv a tanítóképző-intézetek IV–V. osztályában. Pécs, 1930. – Fekete János: Összefoglaló népiskolai módszertan. Pécs, 1941. Segédkönyv tanítónövendékek és tanítók részére.
- [51] Alszeghy–Sík–Techert: Magyar nyelvtan a gimnázium és leánygimnázium I. osztálya számára. Bp. 1938.
- [52] vö.: Balázs János: A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig. Szathmári István szerk.: Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920). – Tankönyvkiadó, Budapest, 1970. 13–36.
- [53] Dr. Augusztinovicz Elemér: A magyar nyelv- és irodalomtanítás időszzerű kérdései. Országos Tanáregyesületi Közlöny 76. (1943): 102–104. – dr. Bence István: A magyar nyelv és irodalom tanítása. Bp. 1944. Pedagógiai Szakkönyvek, 9.
- [54] Karácsony Sándor: Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon. Budapest, 1938. Exodus kiadás.
- [55] Szende Aladár: Nyelvtankönyveink húsz éve és időszzerű didaktikai problémái. Magyartanítás, VIII. 1965: 62–69.